

1878 ZEYTUN İSYANI

*Yrd. Doç. Dr. Ahmet EYİCİL**

Ermenilerin Siyasi Tutumu

Sözde Ermeni Prensi Leon ve eşi Prenses Lusignan, Ermenilerle ilgilenmesi için III. Napolyon'a dilekçe vedikleri için halk arasında tanınmışlardı. Bunların 1876'da Milano'da ölmesi bahanesiyle Ermeni sorunu yeniden gündeme geldi. Ermeniler, Prensesin altı çocuğunun fakir olması ve kimsesi bulunmaması durumunu istismar ederek maddi durumlarını duygusal açıdan ele aldılar ve çocuklara yardımda bulunmak amacıyla para toplandılar¹.

Diğer yandan Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan, 1876'da toplanan İstanbul Konferansı'nda, İngiliz Murahhası Salisbury'ye Ermenilere baskı yapıldığını bildiren bir rapor verdi. İstanbul İngiliz büyükelçisi Henry Elliot, İstanbul Konferansı arifesinde Avrupa'nın sempatisini kazanmak amacıyla, Ermeniler vasıtasıyla isyan çıkarmanın güç olmadığını söyledi. Bu arada Rusya'daki Ermeniler, Türkiye'deki Ermeniler adına Çar II. Aleksandr'a müracaat ederek, Ermeniler lehine müdahale etmesini istediler².

Aslında Türkiye'de bulunan Ermeniler, Rus idaresinde kalmaktan ziyade Osmanlı idaresinde kalmayı tercih ediyorlardı. Zira

* Yrd. Doç. Dr. Ahmet Eyicil, KSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, Ankara 1987, s. 187.

2. Erdal İtler, **"Ermeni Meselesi"nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları**, Ankara 1995, s. 116.

Ermeniler, Rus idaresi altında meslek ve din özgürlüğünü elde edemeyeceklerine inanıyorlardı. Onlar için Osmanlı idaresi altında kalmak büyük bir şanstı. Bu düşünceler çerçevesinde Rusya 25 Nisan 1877'de Osmanlıya karşı savaş ilan ettiğinde, Ermeniler, Müslümanların yanında yer alacaklarını ilan ettiler³. Türkiye'de bulunan Gregoryan Ermeni Patriği Vekili, Roma Katolik Ermeni temsilci rahibi, Suriye Patriği vekili ve Yunan Patrik temsilcisi ittifakla 26 Nisan 1877'de Ruslara karşı olduklarını ve Osmanlı idaresi altında kalmayı tercih ettiklerini açıkladılar⁴. Bu ifadelerinin aksine, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı başladığında Türkiye'nin Zeytun ve diğer yerlerindeki Ermeniler isyan hareketlerine giriştiler. Ancak önceden alınan tedbirler sayesinde 1877 ayaklanması büyümeden kansız bir şekilde bastırıldı.

II. Abdülhamit, Ermenilerin sadakatinden dolayı Patrik Varjabedyan'a birkaç defa nişan vermiş ve bunların vatansever olduğunu söylemişti. Bu yaklaşımlar nedeniyle 7 Aralık 1877 tarihinde Patrik Nerses Varjabedyan başkanlığında toplanan Ermeniler, Osmanlı topraklarını savunacaklarını oy birliği ile kararlaştırdılar. Ancak Osmanlı ordusu Plevne'de mağlup olunca Ermeni meclisi yeniden toplanarak orduya gönüllü asker verme kararını değiştirdi ve böylece Ermeni kiliseleri ve aydınları Osmanlı'ya sırt çevirdiler⁵.

Edirne'de mütareke görüşmeleri başladığı zaman Ermeni Patriği umumi meclisi İstanbul'da toplanarak Eçmiyazin Ermeni Katogikosluğu vasıtasıyla Rus çarından şu isteklerde bulunması kararını aldı⁶.

1- Ermenilerin bulunduğu Fırat'a kadar olan toprakların Rusya'ya ilhaki.

3. *British Documents On Foreign Affairs (BDF.A.)*, Part 1, Series B, Volume 4, University Publication Of America, s.6.

4. BDF.A., Part 1, Series B, Volume 4, University Publication Of America, s.5.

5. İter, *a.g.e.*, s.117.

6. 31 Ocak 1878'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Edirne Mütarekesi yapıldı.

2- Bu topraklar Rusya'ya bırakılmazsa, Rusya tarafından Bulgaristan'a verilen imtiyazların Ermenilere verilmesi.

3- Bu da olmazsa ıslahat yapılması hususunda Osmanlı Devleti'nden teminat alınması ve ıslahat yapıncaya kadar Rus askerlerinin bu topraklardan çekilmemesi.

Patrik Varjabedyan ile dokuz piskoposun imzasını taşıyan 13 Şubat 1878 tarihli dilekçe Rus Çar'ına ve ayrıca Başbakan Gorçakof'a gönderildi. Bu dilekçede Rus Çar'ına "Büyük kurtarıcımız" diye hitap edildi⁷.

Ermeniler kendi aralarında teşkilatlanmaya başladılar. Kilikya Vatansever Topluluğunu kuran Ermeniler, Zeytun'da faaliyetlerini arturdular. Nitekim Maraş Emniyet Komserliğince ele geçirilen Kilikya Vatanperver Şirketi isimli mühür, Ermenilerin Maraş'ta teşkilatlandığını göstermektedir⁸.

Ermeni patriği Nerses Varjebedyan Osmanlı vatandaşı değil de, sanki yabancı bir memleketin temsilcisi gibi davranarak sefaretlerle, yabancı hükümet meclis ve kiliseleriyle direk temas kurdu, yurt içindeki Ermeni murahhaslarını konsolos gibi kullandı, uydurma ve şişirme haberleri istediği makamlara ulaştırdı ve Ermeni murahhaslara tamimler gönderdi⁹.

13 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın 16. maddesinde Ermenilerle ilgili "Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşmiş oldukları eyaletlerde bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve tensikati vakit kaybetmeksizin icra edeceğini ve Kürtlere ve Çerkezlerle karşı Ermenilerin emniyetlerini koruyacağını taahhüt eder." hükmü yer aldı. Bu madde ile Ruslara Ermenileri koruma adı altında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme fırsatı verildi¹⁰.

7. **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)**, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Fon no 13, C.3, s.X

8. OBE, C.3, s. XXX., Hüseyin Nazım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi**, BOA Daire Başkanlığı Yayınları, nr. 15, Ankara 1994, c.1, s.125.

9. OBE, C.4, s. XXIII.

10. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara 1988, s.129.

13 Temmuz 1878'de Berlin muahedesi imzalandı. Bu muahedenin 61. maddesinde "Bâbîâlî, Ermenilerle meskun vilayetlerde mahalli ihtiyaçların lüzum gösterdiği tensikât ve ıslahatı vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi ve Çerkezler ile Kürtlere karşı oraların güvenliğini temin etmeyi deruhte eder. Bâbîâlî bu yoldaki tedbirlerini onların tatbikine nezaret edecek büyük devletlere muayyen zamanlarda bildirecektir." ifadesi yer aldı¹¹. Berlin Muahedesiyle Ermeni konusu uluslararası bir anlaşma metninde yer aldı ve Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılması hususu Bâbîâlî'ye bir görev olarak verildi.

Bu arada Başpiskopos Horen Narbey, İstanbul'da düzenlenen Ermeni Muhtariyet Projesini alarak St. Petersburg'a gitti, Çarlık yönetimiyle irtibat kurdu. 10 maddeden oluşan bu projede Zeytun'a serbestlik verilmesinin Rusya tarafından garanti edilmesi de yer aldı¹². Patrik Nerses Varjabedian, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye gönderdiği 13 Nisan 1878 tarihli dilekçesinde Doğu Anadolu ve Çukurova'da güvence altına alınmış bir Hristiyan idaresi istedi. Ancak siyasi gelişmeler sonucunda Berlin Muahedesinin şartları konusunda Ermeni aydınları arasında tartışma çıktı. Rus yanlısı Ermeni aydınları Berlin Muahedesinin şartlarını eleştirirken, İngiliz yanlısı Ermeni aydınları ise sözkonusu muahededen memnun olduklarını ifade ettiler¹³.

Rusya ve İngiltere, Ermeni konusunu siyasi çıkarları doğrultusunda yorumlarken, Ermeniler de iki yüzlü davranmaktan geri durmadılar. Bu arada Zeytun'da yaşayan Ermeniler bir taraftan kendilerine zulüm yapıldığını iddia ederken, diğer taraftan bedenen askerlik hizmetinde bulunmak istediklerini bildirdiler. İki yüzlü tutumlarına rağmen Ermenilerin doğrudan veya bedelli olarak askeri hizmette bulunma istekleri kabul edilerek konu hakkındaki karar 14 Ağustos 1879 tarihinde Padişah'ın onayına arz edildi¹⁴.

11. Karal, a.g.e., s.132.

12. Uras, a.g.e., s.212.

13. İltter, a.g.e., s.117.

14. ATASE., Kutu nr. 2, Defter nr. 10, Gömlek nr. 893.

Zeytun İsyanı ve Nedenleri

Ermeniler, 1877-1878 Rus savaşı sırasında Anadolu'daki Müslümanları Ruslara şikâyet ettikleri sırada Çar, Rusya'daki Ermeni okullarını kapatıp Ermeniceyi ve Ermenilerin ulusal faaliyetlerini yasakladı ve bu davranışının aksine Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilere yardım sözü verdi. Bu arada Patrik Nerses, Ermeni sorununu uluslararası gündemde tutarak milliyetçilik duygularını uyandırdı ve Ermenilere daha önce verilmiş olan imtiyazlar hakkında gazetelerde yazı yazdı¹⁵. Aslında Ermeniler, Rusya ve İngiltere gibi devletlerin etkisi altında kalarak onların siyasi çıkarlarına alet oluyorlardı.

Ermenilere göre Rusya, 1878 savaşı sonunda Ermenilerin oturdukları illerde reform yapılması şartı ile Anadoluyu boşaltmıştı. Onlara göre iki yıl geçtiği halde reformlar uygulanamıyor ve II. Abdülhamit büyük devletlere verdiği sözü yerine getirmiyordu. Doğu vilayetlerini kaybetmekten korkan Padişah, Ermenilere karşı Kürtleri silahlandırıyor ve onlara askeri rütbeler veriyordu. Ayrıca aşiretlere, silahsızlandırılan Ermenileri öldürme ve mallarını yağmalama hakkı veriliyordu. Böylece II. Abdülhamit, Ermeniler'den intikam alma planını uyguluyordu¹⁶.

Ermenilere göre ayaklanmanın önemli iki sebebi vardı:

1- Ceyhan Nehri kenarındaki Ermeni toprakları Çerkezler, Müslümanlar ve Maraş'ta bulunan Türk beyleri tarafından zorla veya zaman aşımı gibi çeşitli hilelerle alınmıştı.

2- Şehirde yaşayan fakir Ermeni halkından zulümle fazla vergi alınıyordu¹⁷.

15. Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, TTK yay., VII. Dizi-Sa. 107, Ankara 1998, s. 182.

16. Stanley Kerr, **The Lions of Marash**, State University of New York Press, Albany 1973, s. 4.

17. **British Documents On Ottoman Armenians (BDOA.)**, Ed. By Bilal Şimşir, Publications Of Turkish Historical Society Serial VII, No.78, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1982, Volume (V.)1, s.426-428.

İlk bakışta bunlar ayaklanma için gerekçe kabul edilse bile başka bahaneler de ileri sürülüyordu. Mesela, Türkler arasında Ermenilere “gâvur” deniliyordu. Ermeniler, kendileri hakkında bu küçümseyici ifadenin kullanılmasından rahatsız oluyorlardı. Diğer yandan Rus ajanları Ermenilere giyecek ve para yardımında bulunarak onları isyana teşvik ediyorlardı. Hatta Ruslar aleyhinde konuşanlar Ermeniler arasında lanetleniyor ve vatan haini olarak kabul ediliyordu. Şikâyetlerin bir kaynağı da kendilerine adaletle muamele yapılmadığı iddiasıydı. Aslında Ermenilere adaletle muamele yapılıyordu. Fakat eğitim seviyesi düşük cahil ve fakir olanlar iç ve dış tahriklerle kandırılıyordu. Diğer yandan bu insanlarla maddi durumu iyi olan zengin Ermeniler ve rahipler de ilgilenmiyordu¹⁸.

Yukarda belirtilen bahaneler yanında Ermeniler; Maraş ve Zeyton'da yönetimin yeniden düzenlenmesini, Maraş-Elbistan-Göksun üçgeni içinde bulunan Zeyton'un muhafaza edilmesini, yolculuk esnasında soygunculuk yapanlara kaymakamın arka çıkmasını, polis ve askeri teşkilatın yeniden kurulmasını, sadece ismen değil gerçekten eşit olmalarını ve halkın da jandarma gibi silahlandırılmasını istiyorlardı¹⁹.

Ermenilerin yukarda belirtilen isteklerini devlet çatısı altında kabul etmek mümkün değildi. Fakat Türk çobanları, daha önce Müslümanların ekinlerini otlattıkları gibi Zeyton bölgesindeki Ermenilerin ekinlerini de sürülerine otlatıyorlardı. Yaylada çadırlarda yaşayan çobanlar, Ermenilerin güvenliklerini tehdit ediyorlardı. Nitekim yaylada bulunan Bodohan isimli bir Türk çobanı Ermenilere saldırmış ve böylece Geben'de karışıklığın çıkmasına sebep olmuştu.

Ermeniler, şehirde soydaşlarına yapılan muamelelerden endişe ediliyorlardı. Onlara göre zaptiye, tutuklu Türkleri serbest bırakıyor ve Naip Hakkı Efendi adaletle işlem yapmıyor, bir memur baş-

18. BDOA., V.1, s.429.

19. BDOA., V.1, s.430.

kanlığında 4 Müslüman 4 Hristiyan üyeden oluşan arazi meclisi tarafsız ve adaletle görevini yürütmüyordu²⁰.

1877-1878 Rus savaşı yıllarında Zeytun'un çok yakınında bulunan Geben'de Hristiyan halkın arasına yaşayan yörükler, Babik'e mektup yazarak Ermenilerin katliamlarına karşı misillemede bulunacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Babik, etrafına 200 silahlı eşkiyayı toplayarak yörüklerin üzerine yürüdü ve saldırıdan önce yörüklere teslim olmaları önerisinde bulundu. Öneri kabul edilmeyince çatışma çıktı ve bu olayda 6 Türk şehit oldu. Çatışmada başarılı olan Ermeniler, Zeytun'a dönerken Müslüman köylerini yağmaladılar ve halkı katlettiler. Kendilerine zulüm yapıldığını iddia eden Ermeniler, ellerine fırsat geçince Türklere insanlığın kabul edemeyeceği işkence ve katliamı yapmaktan geri durmadılar.

Ermeniler, Çerkezleri Rumeli'de Hristiyanlara fırsat vermemek ve kiliseleri yağmalamakla itham ediyorlardı. Fakat Ermenilerin Geben katliamı üzerine Çerkezler, Kürtül köyüne karargâh kurdular. Çerkezlerden aşırı derecede korkan Ermeniler, bunların Kürtül köyüne gelmesine mani olmayan hükümeti, görevini ihmal etmekle suçladılar²¹.

Silahlanan Zeytun Ermenileri, Kürtül köyüne karargâh kuran Çerkezlere saldırdılar. Ermenilere ateşle karşılık veren Çerkezler mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Bunu fırsat bilen Ermeniler Müslüman köylülerin mallarını yağmaladılar²².

Fırnız'da çıkan olayların elebaşısı Ermenileri örgütleyen "deli papaz" lakaplı rahipti. Ayrıca çatışmalarda askere karşı direnen Babik de en az rahip kadar sorumluydu. Nitekim 5 Haziran 1879'da Fırnız ve Makkal köylerinde çıkan çatışmada, Ermeniler teslim ol çağrısına uymadılar ve Babik'in önderliğinde ateşle karşılık verdiler. Bunun üzerine Fırnız ve Makkal köyüne toplanan 100 eşkiyanın üzerine 2000 asker gönderildi. Komutan Veysi Paşa,

20. BDOA., V.1, s.431.

21. BDOA., V.1, s.437.

22. BDOA., V.1, s.438.

Fırnız ve Makkal sakinlerini toptan isyancı kabul ederek şiddetle üzerlerine gitti. Bu taarruzda 15 Hristiyan öldürüldü. Veysi Paşa, misilleme olarak Ermenilerin de Müslüman köylerini yakacağı ve yağmalayacağı endişesiyle gerekli bütün tedbirleri aldı²³.

İsyanın Başlaması

1877'de bastırılan isyandan sonra, Zeytun'da asayiş geçici olarak sağlandı ise de 9 Şubat 1878 Cumartesi günü yine bir ayaklanma oldu ve bu ayaklanma da kan dökülmeden bastırıldı. Konu hakkında gerekli bilgi Halep valiliği tarafından Bâbîâlf'ye verildi²⁴.

Zeytun'daki eşkıya, muhacirler ile yolcu kervanını soymak amacıyla bir düdük çalarak 19 Haziran 1878'de 300 Ermeni'yi etrafına topladı ve arkasından papaz kilisede isyanı teşvik için açığa bir dua yaptı. Daha sonra Ermeniler toplu halde Kasbuk adındaki yere gelerek isyan hâlinde olduklarını Kaymakamlığa bildirdiler. Bunun üzerine Elbistan yolunun güvenlik altına alınması için tedbirler alındı. Kura ile Maraş'tan 600 asker toplandı, 4 bölük asker ile 4 dağ topu, 160 çadır ve 700 palaska gönderildi ve Maraş'ta ise 200 asker bırakıldı²⁵. Dağlık bölgeyi saran asker burada tam olarak sükûneti sağladı ise de birkaç gün sonra Zeytun'a gelen papaz, yeniden Ermenileri hükümete karşı isyana teşvik etti²⁶.

İzmir başpiskoposu'nun oğlu Hukas adlı Ermeni ve Fırnız manastırı rahibi Nikoghoy birlikte hareket ederek, isyanı 21 Kasım 1878 tarihinde genişlettiler. Bilhassa bunlardan rahip Nikoghoy, Zeytun'un özerkliğe kavuşacağı yolunda etkili konuşmalar yaptı ve yazılı bildiriler dağıttı. Ermenileri Türkler aleyhine isyana teşvik etti. Yayınladığı bildiride, Zeytun halkının hükümete karşı isyan

23. BDOA., V.1, s.439.

24. 6 Cemâzi-yel-evvel 95-9 Şubat 1878 Cumartesi günlü yazı, BOA., BOA., Y.A.HUS. 159/81.

25. Beşinci Ordu Müşirliğince 20 Haziran 1294-2 Temmuz 1878, 29 Haziran 1294-1 Temmuz 1878, 26 Ağustos 1294-26 Ağustos 1878 tarihlerinde Seraskerliğe gönderilen telgraflar, ATASE., Kutu nr. 71, Gömlek nr. 146, Belge nr. 144, Klasör nr. 34, Dosya nr. 194.

26. BDOA., V.1, s.257.

etmeyip eskiden beri tahsis edilen vergiyi verdiğini, seçim konusunda eskiden olduğu gibi halka bağlı kaldığını, Ermeni iradesiyle hükümet olacaklarını, bunu değiştirmeye hakları olduğunu, Ermeni hükümetinin, patrikhanenin veya altı büyük devletin destek ve kuvvetleriyle kurulacağını, Zeytun sınırının belirlendiğini ve haritasının çizildiğini, birtakım Osmanlı askerlerinin Zeytun'a girip şiddetli tedbirler aldıklarını, ancak burada bulunan Osmanlı askerlerinin fazla kalamayacağını, bu kanunsuzluğu kaldırmak için bir gün vatanları uğruna kurban olacaklarını, sağ kalanlardan kim Allah'ı seviyorsa vefat edenlerin mezar taşları üzerine "kurban" kelimesini yazmalarını, herkesin vatan uğruna ölmeye borçlu olduğunu ve kendisinin de bu yolda ölmeye hazır olduğunu, sonu hayırlı olacağı düşüncesi ve ümidiyle Ermenilere vatanları uğruna ölmelerini tavsiye etti²⁷.

1878 sonbaharında Zeytun Ermenileri eşkıya Babik önderliğinde Türk köylerine ve Bozdoğan yörüklerine saldırarak Türklerden 7 kişiyi öldürdüler ve birçok insanı da yaraladılar²⁸.

Arazinin dağlık olması nedeniyle Zeytun'un yolları tehlikeli ve çok yetersizdi. Ne yolların yetersizliği ne de eşkıyanın tehdidi askerlerin ilerlemesini durdurabilirdi. İsyanı bastırmak için Kâmil Paşa Halep'ten 40 gün gibi uzun bir süre ayrıldı. Halep Valisi Kâmil Paşa, Veysi Paşa komutasındaki askeri Zeytun'a gönderdi. Paşa, Maraş Mutasarrıfıyla irtibat kurdu ve 25 Kasım'da iyi silahlanmış 3 tabur askerle isyancılar üzerine giderek Zeytun'u kuşattı. Burada 1200 silah ele geçirildi ve 200 Ermeni tutuklandı. Taarruza geçilmeden önce beş gün boyunca kan dökülmeden teslim olmaları istendi; hatta iyilikle teslim olmadıkları takdirde toptan kılıçtan geçirileceği tehdidinde bulunuldu. Ancak daha önce Zeytun'da siper alan 600 eşkıya ateşle cevap verdiler. Bundan sonra asiler üzerine gidildi. İlk harekâta 10 Ermeni yaralandı, Beshop ile birlikte iki

27. Bu ilanname sureti 26 Ekim 1878 tarihinde Firmız Katogikos piskoposu Nigoghoy tarafından hazırlandı, BOA., OBE, C.3, nr. 35'e ek:1.

28. Mehmet Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s.299., İter, a.g.e., s.118.

Ermeni lideri ve 50 isyancı yakalandı, daha sonra yakalananların sayısı 200'ü buldu²⁹.

1878 İsyanının elebaşlarından Babik, Artin, Yanos ve Nikoghoy gibi Ermeni eşkıyası bastırıldıktan sonra, Fırız rahibi Nikoghoy ve Zeytun papaz yardımcısı Artin ve Yanos tutuklandılar ve bunlar suçlu bulunan Ermenilerle İstanbul'a Zabtiye Nezaretine gönderildiler³⁰. Nezaret altında bulunan Zeytun piskopos yardımcısı Artin ve Yanos, yapılan ön soruşturma sonucunda suçlu bulundular ve yargılanmak üzere mahkemeye gönderildiler³¹.

Halep valisi Kâmil Paşa, Halep'te tutuklu bulunan Zeytun Ermenilerini serbest bırakmayınca, İngiliz Konsolosu P. Henderson tutukluların durumundan çok endişelendi ve konuyu Başbakan Lord Salisbury'ye bildirdi.

Kâmil Paşa Zeytun'da asayişî sağlamak için gece gündüz demeden çalıştı ve halkın işlerini yerli yerince düzene koydu. Kâmil Paşa, buradan ayrılırken Türk köylülerinin misilleme yapacağı ve Ermeniler'den intikam alacağı düşüncesiyle tedbir olarak yakaladığı 45 isyancı liderini³² ve eşleri dağa kaçan 19 (bu sayı Osmanlı belgelerinde 8 olarak verilmiştir) Ermeni Hristiyan kadını Halep'e götürdü. Yolculuk esnasında kadınlardan biri öldü³³. Kadınların kocaları dağa çıktığından hayatları tehlikeye düşmüştü. Ayrıca Müslüman halk, Ermenilere aşırı derecede kızmış olduğundan herhangi bir katliam olabilirdi³⁴.

29. A.H.Layard, Kâmil Paşa'yı dürüst ve güvenilir biri olarak tanıyordu. Henderson Halep'e gittikten sonra Paşa hakkında görüşü değişti. Layard'a göre Kâmil Paşa rüşvet almaya alışmış yetersiz biriydi. Paşalık unvanı altında bozgunculuk yapıyordu. İngilizlerin işine gelmeyen valinin görevden alınması gerekiyordu. Nitekim konuyu Layard, Sadrazam'a söyledi. BDOA., V.1, s.282.

30. 21 Kasım 1878 tarihli yazı, BOA., OBE, C.3, nr. 35.

31. 13 Safer 96-6 Ocak 1879 tarihli yazı, BOA., OBE, C.3, nr. 57.

32. BDOA., V. 1, s. 283-285.

33. BDOA., V. 1, s. 263.

34. İngilizlerin iddialarına göre Kâmil Paşa Zeytun Ermenilerine barbarca davrandı. Yolda ölen kadın bir kenara bırakıldı. Kadınların Zeytun'daki evleri yıkıldı ve onlara insanlık dışı muamale yapıldı. Yine aynı belgede Zeytun hapishanesinde boyun,bilek ve ayaklarına zincir vurulmuş 14 tutuklu olduğu ve Konsolos Henderson'un ricası üzerine bu tutukluların serbest bırakıldığı iddia edildi. BDOA., V. 1, s.311-312.

1878 yılı Aralık ayının başında firarda bulunan Ermeni eşkıyası, Zeytun kaymakamlığını bastı, mal sandığını yağmaladı ve askere karşı silah kullandı. Bu arada Zeytun kazasına bağlı toplam dört Ermeni köyü de eşkıyayı destekledi. Bu çatışmada 11 Ermeni öldürüldü ve yakalanan suçlular hapsedildi. Dersaadet'e gönderilen Ermeni eşkıyası kefaletle serbest bırakıldı. Bu muamele, Bâbiâli'nin isyancılara karşı aşırı derecede müsamahakâr olduğunu ortaya koyarken, mahalli hükümetin otoritesini de etkisiz hâle getirdi. Hükümetin gücünü ve etkisini yeniden artırmak amacıyla kaza ve köylerde bulunan eşkıyayı bastırarak olan 4 bölük asker kışlaya yerleştirildi³⁵.

Ermeni eşkıyası Babik firar etti, bir müddet sonra dağdan Zeytun'a indi ve kaymakamla birlikte 20 kişiyi dağa kaçırdı. Rehin olarak alınan kaymakamla 20 kişinin hayatını kurtarmak için Halep ve Maraş'ta tutuklu bulunan Ermeniler serbest bırakıldı.

Kendilerine zulüm yapıldığını iddia eden Patriğin isteği üzerine, Mr. Henderson incelemelerde bulunmak üzere 5 Aralık 1878 tarihinde Maraş ve Zeytun'a gönderildi. Yaptığı yanlı araştırma sonunda Mr. Henderson, çocuk ve kadınların tutuklu gibi Halep'e getirildiğini A.H.Layard'a söyledi. Bunun üzerine Layard, Kâmil Paşa'yı Saffet Paşa'ya şikâyet etti³⁶ ve aşırı derecede suçladı³⁷. Şikâyetten çok etkilenen Saffet Paşa da Layard'a Kâmil Paşa'nın görevden alınacağı sözünü verdi³⁸.

Layard, 4 Ocak 1878 tarihli mektubundaki iddialarında, çoğu kadın olan 150 sözde masum Ermenin Halep'te hapis olduğunu, 14 kişinin Zeytun'da ellerinden ve ayaklarından zincirlenmiş şekilde tutulduğunu, aç olan bu insanların çok acınacak bir halde bulunduğunu, kaymakamın sadistce davrandığını ifade etti. Konuyu Bâbiâli'ye ileten Layard, bunlara adaletle ve insanca muamele ya-

35. Halep Vilayetinden Adliye Nezaretine gönderilen 31 Kanun-ı evvel 1294-12 Ocak 1879 Pazar günlü telgraf, BOA., OBE, C.3, nr. 49.

36. BDOA. V.1, s.278.

37. BDOA. V.1, s.291.

38. BDOA. V.1, s.278.

pılmasını istedi. Ayrıca kaymakamın görevden alınmasını talep ederken, gelişmelerden Kâmil Paşa'nın sorumlu olduğunu, sorumlular hakkında gereğinin yapılmasını belirtti³⁹.

Kâmil Paşa, Zeytun'da çok miktarda Ermeni öldürüldüğü⁴⁰, Hristiyan kadın ve çocuklarına, rahibe onur kırıcı davranışta bulunulduğu suçlamalarını reddetti⁴¹. Bunun aksine Ermenileri misilleme yapılarak öldürülmekten kurtardığını söyledi.

Bunun üzerine İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Layard, çevirdiği entrikalar sonucu Londra'dan aldığı talimatla Kâmil Paşa'nın görevden alınmasını istedi⁴² ve Kâmil Paşa, Mart 1879'da görevden alındı⁴³, yerine Ömer Paşa tayin edildi⁴⁴. Kâmil Paşa, Rusya tarafını tutan Ermeniler'e karşı, İngiliz yanlısı Zeytun Ermenilerini tutmuştu. Ancak Kâmil Paşa, İngiliz taraftarı Zeytun Ermenileri'nin oyunlarını bozduğu için görevden alındı ve bundan sonra Zeytun Ermenileri daha da şımardı⁴⁵.

Kış gelmeden Zeytun'da devam eden ayaklanmanın durdurulup eşkıyanın cezalandırılıp terbiye edilmesi gerekiyordu. Daha fazla vakit geçirmeden Kozan'da ıslahat yapmakla görevli kumandan Sehil Bey maiyetinde askerinin, Maraş'ta bulunan Veysi Paşa ile birleşerek Zeytun üzerine gitmesi konusu kararlaştırıldı ve isyanın barış yolu ile durdurulması için yanlarına Ermeni eşrafından Karacazade Beyderos Efendi verildi.

39. BDOA. V.1, s.295.

40. BDOA. V.1, s.353.

41. BDOA. V.1, s.375.

42. Kâmil Paşa'nın başarısız olduğunu iddia eden Salisbury 31 Aralık 1878 de valinin görevden alınacağını söylerken Ermeni Patriğinin anlattıklarının da doğru olduğunu onayladı. Kâmil Paşa'nın ifadesine göre Piskopos bölgede oturan Ermenileri Bâbiâlf'ye karşı isyana teşvik etmişti. BDOA. V.1, s.294. Patrik 30 Kasım 1878 de Layard'a gönderdiği mektupta Ermenilere zulüm yapıldığını şikayet etmişti. BDOA. V.1, s.267.

43. Zeytun meselesinde Ermenilere ve Hristiyanlara kötü muamele yaptığı iddiasıyla suçlanan Kâmil Paşa, Padişah tarafından 24 Mayıs 1880 de Evkaf Nezâretine atandı. BDOA. V. II, s. 25.

44. BDOA. V.1, s.355.

45. Hocaoğlu, a.g.e., s.299.

İkna kabiliyeti yüksek, sözü dinlenir Beyderos Efendi, eşkıyaya silahı bırakmaları ve söz dinlemeleri konusunda nasihatte bulundu. Ayrıca Kirkor Efendi, merhametle işlem yapılacağını Ermenilere söyledi. Beyderos ve Kirkor Efendiler, Ermeni eşkıya ile Maraş Mutasarrıf vekili Mazhar Paşa arasında aracı oldular. Eşkıyaya vurulması ve sert bir şekilde cezalandırılması emri, önceden alınmasına rağmen uzlaşma yolu ile hareket edildi. Eşkıyadan bir kısmı aracılardan yaptığı teklife razı oldu, bir kısmı ise gasbettiği malların kendilerinde kalması şartıyla affedilmelerini istedi. Kendi isteği ile teslim olanlar cezalandırılmadılar. Ancak eşkıya barışa ikna edilemeyince askeri kuvvetle bastırma yoluna gidildi⁴⁶.

Zeytun olayları dolayısıyla Halep bölgesi teftiş kurulunca Dahiliye Nezaretine verilen ve bakanlar kurulunda görüşülerek Fransızcaya çevrilip İngiliz sefaretine gönderilmesi istenen raporda, Kâmil Paşa'nın suçsuz olduğu, görevini terk eden Zeytun kaymakamının ve Maraş'taki bazı idarecilerin suçlu olduğu, hapishanenin harap olması nedeniyle yenisinin yaptırılması gerektiği belirtildi⁴⁷.

Zıbın Hapishanesi'nin Basılması

Halep'te oturan İngiltere konsolosu, Ermenilerin şikâyetlerini yerinde görmek için sefaretten aldığı emir üzerine Zeytun'a geldi ve burada yaptığı inceleme sonucunda Zıbın hapishanesinde ayaklarından ve boyunlarından zincirle bağlı 14 tutuklu olduğunu söyledi. İngiliz konsolosunun bu ihbarı üzerine ve yapılan işlemin kâna aykırı olduğu gerekçesiyle kaymakam uyarılarak görevden alındı ve yerine bir vekil tayin edildi. Ayrıca Maraş mutasarrıflığından kaymakam hakkında soruşturma yapılması istendi.

İngiliz konsolosunun Zeytun'a gelmesi sonucunda etkili olmasından destek bulan Ermeni eşkıyası şırmarmaya başladı. Tutuklulara sağlıklı bir yer ve hastalar için yatak hazırlanacağına dair

46. 8 Şevval 1295-6 Ekim 1878 Cuma günlü yazı, BOA., OBE, C.3 nr. 67.

47. Sadaret'den Hariciye Nezaretine yazılan 7 Temmuz 1295-19 Temmuz 1879 tarihli yazı, BOA., OBE, C.4, nr. 2.

verilmiş olan bu sözde durulmadığı bahanesiyle dağda bulunan 600 eşkıya saldırıya geçtiler. Soğuk hava şartları ve fırtına sebebiyle 27 Aralık 1878'de manastıra sığındılar, sözde zulüm gören tutukluları kurtarmak amacıyla hapishaneye girdiler ve burada bulunan gardiyanlar etkisiz hâle getirilerek mahkumları yeni yılın ilk gecesi serbest bıraktılar⁴⁸.

Kısa zamanda Zıbın manastırında yüzden fazla Ermeni toplandı ve bunlar 1 Ocak 1879 Perşembe gecesi, kaymakamın evini kuşattı. Üç saat süren karışıklık esnasında Ermeni eşkıyasının bir kısmı, hükümet konağını bastı, mal sandığındaki parayı aldı ve Zıbın hapishanesinde tutuklu bulunan mahkumları serbest bıraktı.

164 Ermeni eşkıyası. 1 Ocak 1879 tarihinde Zıbın hapishanesini basıp, kasten halkın mal ve canına zarar verdi. Bunların dışında 34 Ermeni eşkıyası da askere saldırdı. Bu saldırganların başkanlığını piskopos ile iki piskopos yardımcısı yaptı. İsyan bastırıldıktan sonra suçlu bulunan eşkıya ve liderleri İstanbul'a gönderildi. Yolculuk esnasında bunlardan bir Türk ve altı Ermeni öldü ve biri de firar etti.

Ocak 1879 isyanı sırasında Maraş naibi vefat ettiğinden yerine hemen yeni bir naip atanamadı. Bu sebeple Maraş'ta zanlı bulunanların tamamının yargılaması yapılamadı. Yine de bu zanlılardan 93 Ermeni'nin mahkemesi yapıldı, haklarında verilen hükümler kesinleşti, karar incelenmek üzere temyiz divanına gönderildi.

Gelişen olaylar karşısında kaymakam Maraş'tan acilen 100 asker gönderilmesini istedi. Ermeni eşkıyasının muhasarası altında bulunan kaymakamı kurtarmak için Zeytun'a Maraş'tan 100 asker gönderildi. İsyanın bastırılması ve eşkıyanın cezalandırılması amacıyla gerekli tedbirler alındı. Buna ilave tedbir olarak Maraş'taki 400 mevcutlu nizamiye taburunun gönderilmesi de ka-

48. BDOA. V.1, s.298.

rarlaştırıldı⁴⁹. Ancak Zeytun'da manastırdan başka asker barındıracak uygun bir yer yoktu. Havanın çok soğuk olması, şartları daha da güçleştiriyordu. Bu sebeple manastıra asker yerleştirmek için İstanbul Ermeni Patrikhanesinden nezaketle izin istendi. Kâmil Paşa'nın emri ile Zeytun'a gelen 100 asker önce manastıra yerleşti ve burayı kışla olarak kullanmaya başladı.

Gelişen olaylar karşısında Ermeniler, Kürtlerin kendilerine zulüm yaptığını iddia ederek konuyu şikâyet şeklinde İngiliz elçisi A. H. Layard'a iletiler. Ayrıca şikâyetlerinde bu durumun Anadolu'da bulunan Türk yöneticilerini de sıkıntıya düşürdüğünü ifade ettiler⁵⁰.

Zeytun'daki isyan çeşitli mazeretlerle meşru gösterilmeye çalışıldı. Kâmil Paşa'nın, rahibi ve 40 isyancıyı tutuklaması, Ermenileri kızdırdı⁵¹. Bunun üzerine Paşa'nın Zeytun bölgesinde bulunan Hristiyan kadın ve çocuklara, rahib'e onur kırıcı muamelede bulunduğu⁵², Panos ve Artin adındaki rahipleri tutuklu olarak Zeytun'dan İstanbul'a getirdiği iddia edildi⁵³.

Tutukluların serbest bırakılması üzerine, kaymakam, hapishanenin etrafını kuşatarak mahkumların kaçmasını önlemeye çalıştı. Bu arada talep edilen 100 asker gönderildi⁵⁴.

Zeytun'a gelen askerler, halk tarafından iyi bir şekilde karşılandılar. Bunlar geçici olarak evlere ve manastıra yerleştirildiler.

Binbaşı, 7 Ocak 1879'da şikâyete sebep olan konuları görüşmek ve tartışmak üzere halkı kiliseye davet etti. Bu arada 80 eşkıya askere ateş açarak direndi. Karşılık olarak ateşle cevap veren

49. Halep Valiliği tarafından 27 Kanun-ı evvel 1294-8 Ocak 1879 Çarşamba günü Bâbıâlf'ye gönderilen telgraf, BOA., OBE, C.3, nr. 46.

50. BDOA. V.1, s.297.

51. BDOA. V.1, s.372.

52. BDOA. V.1, s.375.

53. BDOA. V.1, s.379.

54. İngilizler bu 100 askerin muhacir Çerkezlerden oluşturulduğunu iddia ettiler. Eskiden beri Ermeniler Kürtlerin ve Çerkezlerin kendilerine zulüm yaptığını iddia ediyorlardı. BDOA. V.1, s.334.

Çerkezler evlerine koştular. Bir saat süren çatışmada Ermeni eşkıyası, 2 Çerkez'i öldürdü ve 4'ünü yaraladı. Çatışmada 1 Ermeni öldü ve biri de yaralandı. İdareciler, hafif yaralanan binbaşığı eve götürdüler. Arkasından Çerkezler, karşı taarruzda bulunarak asileri uzaklaştırmaya çalıştılar. Çatışma, bir savaş şekline dönüştüğünden Halep ve Urfa'dan 1500 asker ile iki dağ topu istendi.

Askerin kuvvet kullanarak huzuru sağlamasından endişe duyan İngilizler, kan döküleceğinden korktular. Bunun üzerine 14 yıldan beri bu bölgelerde misyonerlik yapan Mr. Mardin'i önerilerde bulunmak için Zeytun'a gönderdiler. Mr. Mardin'i şu önerilerde bulundu: 1. Askerin kayıtsız şartsız geri çekilmesi, 2. Kaymakamın görevden alınması, 3. Ermenilerin yaptığı şikâyetlerin incelenmesi, 4. Vergilerini ödemediklerinden dolayı cezalandırılan Hristiyanların affedilmesi, 5. İnceleme ve araştırma komisyonunun kurulması.

İngilizlere göre mutassarrıfın ihmalinden ve tedbirsizliğinden dolayı 16 Ocak 1679'da 7 tutuklu Hristiyan ölmüştü. Buna çok öfkelenen Mr. Henderson, mutassarrıfın asılarak idam edilmesini ve yerine İngiliz menfaatlerini sağlayan birinin atanmasını istedi. Mr. Henderson'ın bu hissî çıkışlarından Hristiyanlar ve Ermeniler çok memnun oldular. Nitekim İngilizlerin baskısı sonucu, 17 Ocak 1879'da Zeytun'daki bütün tutuklu Ermeniler serbest bırakıldı ve aynı gün Konsolos Mr. Henderdon da Zeytun'dan Maraş'a döndü⁵⁵. Konsolos gittiği her yerde Zeytun'da mahkumların yakıldığını iddia ederek ortalığı karıştırmaya çalıştı ise de bu iddialar pek itibara alınmadı⁵⁶.

İngilizlerin Yanlı Raporu ve Buna Verilen Cevap

27 Aralık 1878'de Zıbin manastırına zorla giren, 1 Ocak 1878'de Zıbin hapishanesini ve Zeytun kaymakamlığını basan Ermeni eşkıyasının tutuklanıp cezalandırılmaması konusunda İngiliz

55. BDOA. V.1, s.335.

56. BDOA. V.1, s.344.

Sefareti hazırladığı iki adet Fransızca raporu Bâbîâlî'ye sundu. Raporunda yer alan isyanla ilgili uydurma ve iftira dolu ifadelerin yanısıra, anlatılan konular, İngiliz konsolosunun yanlı ve şahsi görüşleriydi.

İngiliz sefaretinin sunduğu raporda, olaylar amacından sapıtılarak isyanı Zeytun kaymakamı Davud Efendi'nin başlattığı, mahkemenin İslam meclisinde görüldüğü, davayı kendi lehine çözmek için Davud Efendi'nin Maraş meclis üyesine rüşvet verdiği şeklinde anlatıldı. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Zeytun Ermenilerinden akçe ve hayvan yardımı istendiği, yeni atanan kaymakamın halk tarafından kabul edildiği ve sabahleyin kalkan kaymakamın caminin yandığını gördüğü, faili belli olmayan yangını kasıtlı zannettiği, talep edilen vergiyi alamadığı gerekçesiyle kaymakamlığı bırakarak Maraş'a geldiği, kaymakamlığı terk ederek suçunu örtbas etmek amacıyla Katolik Ermenilerin kendisine karşı isyan ettiğini bildirdiği, kaymakamın ifadesi ve isteği üzerine Zeytun'a asker sevk olunduğu ve ele geçirilenlerin soruşturulmadan hapsedildiği ifade edildi.

Bu iddiaların tam aksine Halep vilayetinden gönderilen yazıda, 1878 Zeytun olayları hakkında ayrıntılı bilgiler, İngilizlere verildi ve bu olaylarda Ermeni eşkiyasının ilgisi bulunduğu belirtildi. Olaylarla ilgisi bulunanlar, Müslüman ve Hristiyan üyelerin bulunduğu mahkemede yargılandılar ve haklarında verilen hüküm 4 Ocak 1878 tarihinde temyiz divanının onayına sunuldu.

Halep valiliği bu ithamlara ayrıntılı bir şekilde verdiği cevabında, yardım konusunda geçici olarak Maraş'ta bulunan Ermeni Patriği Retbetlu Efendi'nin bilgisi olduğu, Dördüncü Orduyu Hümayu'nun nakliyat hizmetinde kullanılmak üzere Maraş halkından maddi durumu müsait olan yardım severler tarafından yardım edildiği, bunların hayvanlarını verdiği, Zeytun kazasında durumu uygun olanların, aralarında topladıkları bir miktar akçe ve birkaç baş hayvanın Maraş'a gönderildiği; fakat bu hayvanların istenilen nitelikte olmaması nedeniyle iade edildiği, yapılan bu işleme Zeytun meclisinde bulunan Hristiyan üyelerin şahit olduğu, camiye

yakan belli değil ise bu işi yapmanın ve kaymakamlık binasını tahrip etmenin eşkıya hareketi olduğu, Zeytun halkının bunun Ermeni eşkiasının yaptığını Maraş'a haber verdiği, caminin yerini sürerek belirsiz hâle getirenlerin ve tahrip ettikleri hükümet konağının taşlarını taşıyarak kendi evlerini yapanların isimlerinin tespit edildiği bildirildi.

Raporda belirtildiği gibi isyanın sebeplerini, katoliklerin taraflı yayınlarına ve ifadelerine dayanarak tespit etmek mümkün değildi. Silahlı 300 Ermeni bir araya gelerek, Müslüman köylerini yaktı, yağmaladı, yollardaki fakir halkın önünü keserek mal, eşya ve yiyeceklerini gasbeyledi, erkek, kadın ve çocukları katletti. Eşkıya'nın katliam yaptığı haber alınınca üzerlerine asker gönderildi ve karşı duran eşkıyanın bir kısmı cezalandırıldı. Sağ olarak yakalananlar karargâhta gözaltına alındı. Bu arada eşkıyanın gasbettiği mallar alınarak sahiplerine iade edildi.

İngilizlerin kasıtlı olarak hazırladığı raporda, eşkıyanın gasbettiği malların bir miktar bez olduğu ve sudan bahanelerle Zeytun Ermenileri üzerine asker gönderildiği, yapılan işlemin basit ve acizlik olduğu anlatıldı.

İngilizlerin bu iddialarına cevap olarak şunlar verildi: Alınan talimat üzere Zeytun'a asker gönderildiği, Zeytun'a giden askerin refakatinde Ermeni ve Protestanların ileri gelenlerinin bulunduğu, harekâtın asayiş ve güvenliği sağlamaya yönelik olduğuna Ermeni ileri gelenlerinin de şahit olduğu, Halep'ten Maraş mutasarrıflığına yazılan resmi emir üzerine mutasarrıf'ın Zeytun'a asker gönderdiği belirtildi⁵⁷.

İngilizlerin raporda iddia ettikleri gibi hükümlülerin ayak ve ellerinde zincir yoktu. Denetim için Zeytun'a varıldığında 150 adet Ermeni eşkıyanın tutuklu olduğu tespit edildi. Bu tutuklu Ermeni eşkıyaya o kadar müsamahalı davranılıyordu ki, bunlar geceleri evlerine gidiyor, gündüzleri arandıkça askeri karargâha geliyorlardı.

57. Halep vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 27 Rebi-ül evvel 1296-21 Mart 1879 Cuma günlü ve 3 numaralı yazı, BOA., OBE, C.3, nr. 67.

Bu arada maktüllerin yakınları ve malları gasbedilen mağdur insanlar, mallarının ve haklarının adilâne bir şekilde iadesini istediler. Müslüman Türk köylülerinin bu istekleri Maraş mutasarrıflığına bildirildi. Mutasarrıflığın başkanlığında bir komisyon kuruldu. Bu komisyona birer üye Protestan ve Katoliklerden, üç üye de Ermenilerden olmak üzere toplam beş üye seçildi. Bu üyelerin hazır bulunduğu komisyonda Müslüman ve Ermeniler'den mazlum olanların haklarının iadesine çalışıldı.

İngilizler raporlarında komisyona seçilen 5 üyenin, 3'e indirildiğini ve bu üyelerin Türkçe bilmediğini, sorgulaması yapılan kişilere ifadelerinin zorla yazdırıldığını ve komisyon üyelerine zorla imzalatırıldığını iddia ettiler. Bu ithamın tam aksine 5 Hristiyan üye Türkçe'yi en az Ermenice kadar biliyorlardı. Bu nedenle komisyon üyeleri soruşturmayı bizzat yaptılar ve verilen cevabı olduğu gibi yazdırdılar. Sorgusu yapılanın yüzüne ifadeleri okundu ve bu ifadelerinin altını sanıklar kendi istekleriyle imzaladılar. Hristiyan üyelerden biri yapılan işlemin adil olduğuna inandığından, eşkiyaya yardım eden kardeşinin gizlendiği yeri haber verdi. Davet edilen sanık yalan ifade verdi ise de kardeşi doğru söylemesini istedi ve buradan kurtulmanın, ancak doğru söylemekle mümkün olacağını söyledi. Bunun üzerine sanık doğru ifade verdi. Sanığın ifadesi sonucu gasbettiği mallar saklandığı yerlerden alınıp sahiplerine verildi ve sanık serbest bırakıldı. Hristiyan üyelerden diğer ikisi de akrabalarından olan eşkiyayı doğru ifade vermesi konusunda uyardılar. Sorgulamaları yapılan eşkiyaya yalan söylemekle kurtulamayacakları yumuşak bir lisanla hatırlatıldı. Hristiyan üyelerin de isteği ile sanıklar doğru ifade verdiler ve yazılan ifade tutanağının altını kendi istekleriyle imzaladılar.

Rapor'da, eşkiyadan, evli 12 kişiden dokuzunun hanımlarının zorla ve uygun olmayan şekilde Halep'e götürüldüğü ve yasa dışı işlemler yapıldığı iddia edildi. Bu iddiaya karşı, sekiz eşkiya hanımının, Zeytun Ermeni ileri gelenlerinin önerisi ve hanımların da isteği ile Halep'e götürüldüğü, hanımların can ve namuslarının her-

hangi bir tehlikeye karşı korunduğu ve yapılan işlem hakkında Hariciye Nezaretine bilgi verildiği söylendi⁵⁸.

İngilizlerin yanlı raporlarında iddia ettikleri gibi Ermeniler'e haksızlık yapılmadı. Ancak Zeytun'da Ermenilerin birçok masum Müslüman erkek ve kadınları katletmeleri Türkler tarafından kabul edilemedi. Bunun üzerine 600 Müslüman Türk silahlanarak, Ermeniler'den intikam almaya hazırlandı. Askerlerin vaktinde Zeytun'a gelmesi ve müdahalede bulunmasıyla muhtemel bir olay önleildi. İntikam hırsı ile Türklerin misilleme olarak Ermenileri katletmelerine mani olundu.

Halep'e götürülen kadınlar yakınlarıyla birlikte burada devlet adamlarının ağırlandığı gibi misafir edildiler. Rapor'da bahsedildiği gibi kadınlar zincire vurulup hapsedilmedi. Oysa Ermeniler, Türklerin mal, can ve namuslarına tecavüz etmişlerdi. Türkler de aynısı ile cevap verebilirdi. Buna fırsat vermemek amacıyla Halep'e gönderilen sekiz Ermeni eşkiyasının eşleri muhtemel bir tecavüzden korundular. Ayrıca böyle bir uygulama ile Zeytun'da kısa zamanda güvenlik sağlandı. Daha sonra bu kadınlar, Ermeni piskoposu vasıtasıyla Zeytun'a getirildiler.

Halep'e götürülen kadınların evleri muhtarları vasıtasıyla arandı ve bunların değerli eşyalarına dokunulmadı. Raporda değerli eşyaların alındığı iddiaları tamamen yalandı. Kadınlara zulmedilmedi. Arıkoğlu Artin Efendi bir Ermeni kadını tepelemedi, hatta hasta olan kadını hastahaneye götürürken kadın yolda vefat etti.

Rapor'da, Zeytunlu Ermeniler'den 1000 lira vergi toplandığı, 2000 askerin bir aylık yiyeceği ile 500 hayvan yeminin Zeytunlular'dan zorla alındığı ve ücretinin ödenmediği, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında meydana gelen öldürme olaylarında Müslümanların davalarına bakıldığı, Hristiyanların davalarına bakılmadığı, askere ait çadıra getirilen ölmüş Hristiyanlara hiç bir dini işlem yapılmadan defnedildiği suçlayıcı şekilde iddia edildi.

58. 8 Şevval 1295-6 Ekim 1878 Cuma günlü yazı, BOA., OBE, C.3 nr. 67.

Yapılan bu suçlamanın asılsız olduğu belirtilirken Zeytun'da bulunan 1200 askerin Maraş ve Elbistan'dan getirildiği, hiç kimseden para toplanmadığı, askerin Zeytun'dan ayrılmasından sonra kalan erzakın hepsini taşıyacak hayvan bulunamadığından 30 yükten fazlasının, satılmak üzere Zeytun'a bırakıldığı ifade edildi. Zabitinin hayvanları da dahil, toplam hayvanların sayısı 25 baş idi. Bunlardan başka 20 süvarinin hayvanları da vardı. Asker, Zeytun'da iken Müslümanlar aleyhine bir dava açılmadı. Hristiyan ölülerinin cesedi askeri çadıra getirilmedi. Yukarıdaki iddiaların hepsi bozgunculuk yapmak için yapılan uydurma suçlamalardı.

Ermeniler, komutan Veysi Paşa'nın Zeytun'da iken 40 adet tutkudan adam başı 10'ar lira alarak serbest bıraktığını söyleyerek iftira ettiler. İngiliz konsolosu, Katolik papazından naklen aldığı bu yanlış bilgileri kasıtlı olarak yazdı. Konsolosun esas amacı tarafları karşı karşıya getirerek karışıklık çıkarmaktı. Gerçekte komutan hiçbir suçluyu para karşılığında serbest bırakmadı. Veysi Paşa, daha önceki memurluk hayatında hiç kimseden para kabul etmemişti. Bu iddialardan ve yapılan iftirallardan çok üzülen Veysi Paşa, konsolosun cezalandırılmasını istedi.

Söylenenlerin aksine Zeytun'dan ikinci defa Maraş'a getirilen ve tutuklu olup sorgulamaları yapılmayanların, beş Hristiyan üyenin de hazır bulunduğu komisyonda ifadeleri alındı. Komisyon, suçları hafif olanlardan 50 Ermeni hakkında serbest bırakılma kararı verdi. Serbest bırakılan zanlılar o kadar fakirdi ki, içlerinden hiçbiri 10 kuruş ödeyecek maddi güçte değildi. Bu kadar fakir olan Ermeni zanlılardan nasıl para alınabilirdi? Raporda komutan ve komisyon hakkında ifade edilen iddialar tamamen yalandı. Yalan ve iftira dolu ifadelerle raporu hazırlayan İngiliz Halep konsolosu, sözde Zeytun Ermeni eşkıyası lehinde rapor hazırlayarak yeniden karışıklık çıkarmayı amaç edinmişti⁵⁹.

59. 6 Kanun-ı evvel 1294-18 Aralık 1878 Çarşamba günü Halep Valiliğinden Hariciye Nezaretine yazılan telgraf, .BOA., OBE, C.3, nr. 67.

1878'de Zeytun'da çıkan olaylarda, Ermeni liderleri, Sis Patriği ve başkâtibinin tahrik ve teşvikleri çok etkili oldu. Zeytun'da Ermeni papazının evinde bulunan belge ile, Fırnız Piskoposunun yandaşlarını isyana davet ettiği tespit edildi. Ayrıca Ermeni papazının evinde bulunan Ermenice gazeteler de Ermenilerin yaptığı katliamları gizlemek amacıyla halkı sükûnete davet ediyor görünüyordu. Osmanlı Devleti ile ilişkisi bulunan diğer Avrupalı dost devletler de Ermenileri destekliyor ve Türklerin katledilmelerini görmezlikten geliyorlardı. Bu sebeple Halep valiliği, Zeytun Papazının evinde bulunan ve Ermenilerin yaptıklarını anlatan belgelerin Fransızca tercümesi İngiliz sefaretine ve diğer elçiliklere sunulurken bilgilendirilmek üzere Hariciye Nezaretine gönderildi⁶⁰.

Kaymakam Yardımcılığına Bir Ermeninin Tayini

Zeytun'da meydana gelen ayaklanmalar sebebiyle Maraş bölgesinde devamlı surette bir güvensizlik ortamı oluştu. Halk, yeneden devlet otoritesinin sağlanması için Maraş'a asker kökenli bir mutasarrıfın tayin edilmesini istedi. Hem halkın isteğini yerine getirmek ve hem de devlet otoritesini sağlamak amacıyla 3 Ağustos 1879'da Münip Paşa, Maraş mutasarrıflığına atandı⁶¹.

II. Abdülhamit, Malatya, Sason ve Mardin sancakları mutasarrıf yardımcılarını ile Zeytun kazası kaymakam yardımcılığına Ermeni milletinin itibar ettiği birinin atanması talebine 20-31 Ağustos 1879 tarihlerinde yazılan iradelerle izin verdi.

Osmanlı kanunlarına göre Hıristiyan bir memurun atanması uygundu. İrade buyurulan fermanın elbette birçok yararları vardı. Ama yine de konunun derin bir şekilde araştırılıp iyi tahlil edilmesi gerekiyordu.

Bu sancaklarda, bilhassa Zeytun ve Van'da bir müddetten beri Ermeniler, isyana dönüştürülen fikir ve davranışlarını açıkça ortaya koy-

60. Dahiliye Nezaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen 19 Mart 1295-31 Mart 1879 tarih ve 14 numaralı yazı, BOA., OBE, C.3, nr. 78/1.

61. ATASE., Kutu nr. 2, Defter nr. 10. Gömlek nr. 893.

maktan çekinmiyorlardı. Ermeni idarecilerin buralara atanması fevkalâde önemli ve nazik bir durumun oluşmasına sebep olacaktı. Ayrıca Ermeni aydınlar, Doğu Anadolu ve Zeytun'a nüfuz ettiklerinden buradaki idari otorite Ermenilerin eline geçecekti. Nitekim buralara atanan Ermeni asıllı memurlar, daha sonra eşkıyanın zararlı faaliyetlerini kolaylaştırdılar ve onlara cesaret verdiler.

Ermeniler, haklı haksız demeden Türkler hakkında Bâbîâlf'ye devamlı şikâyetle bulunuyorlardı. Bu irade ile mahalli idarede oldukça önemli olan kaymakamlık hizmetlerinde bulunmak istiyorlardı. Ermeniler, kaymakamlık kanalıyla kendi görüş ve şikâyetlerini şiddete dönüştürdüler. Bâbîâlf'den gönderilen komiserlerden birinin Ermeni olması, sancak ve kazalarda Ermeni memurların istihdamını sağladı. Yabancı devletlere yapılan şikâyetler neticesinde, daha yüksek makamlara Ermeni memurların tayin edilmesi tehlikesi ortaya çıktı. Sadrazam Arifi'ye göre, buhranlı ve kritik zamanlarda Ermenilerin mutasarrıf veya kaymakam yardımcılığına atanmaları işleminin gizli tutulmasında fayda vardı. Hatta Sadrazam Arifi, Ermeni memurların istihdam edilmesi konusunun bir müddet tehir veya reddedilmesinin ehvenişer bir tedbir olarak gerekli olduğunu II. Abdülhamit'e arz etti⁶².

1878 Zeytun isyanından sonra, Ermenilerin isteğine uyularak Kaymakam Sabri Efendi görevden alındı. Cemil Paşa ise açığa alınan Kaymakam Sabri Efendi'ye sahip çıkarak ona başka bir görev verdi. Sabri Efendi'ye yeniden görev verilmesinden en çok Fransızlar rahatsız oldular. Hatta Fransızlar, Kaymakam Sabri Efendi'nin Zeytun'un çevresine 1200 silahlı Çerkez'i yerleştirdiğini ve Ermenilerden intikam almak istediklerini iddia ettiler⁶³.

Ermeni Gazetelerinin Zeytun Hakkında Yayınları

Gümrükten içeri girerken yapılan arama sonunda Ermeni Agop'un eşyaları arasında, Tiflis'te yayınlanan ve yurda sokulması

62. Sadrazam Arifi'nin 22 Ramazan 1896-9 Eylül 1879 tarihli yazısı, BOA., OBE, C.4, nr. 9.

63. Fransız Büyükelçiliğinden Hariciye Nezaretine yazılan 14 Ağustos 1881 tarihli yazı, BOA., OBE, C.5, nr. 43.

yasak olan Mişak Gazetesinin 151, 155, 156 ve 158 numaralı dört nüshası ele geçirildi. Gazeteler tercüme edildikten sonra Gümrük Nezareti tarafından Dahiliye Nezaretine gönderildi⁶⁴. Mişak Gazetesi'nin 151 sayılı nüshasında 1878 Zeytun isyanı şöyle anlatılıyordu:

Babik Paşa komutasında 12 tabur Ermeni askeri Maraş'a doğru hareket etti. Kazanoğlu komutasında bulunan Araplar Halep'ten, 500 silahlı Ermeni de Rusya'dan gelerek Osmanlı topraklarına girdiler ve Babik Paşa'nın komutasındaki orduya katıldılar. Halkı heycana getiren Ermeni ordusuna Muş'tan 100 kişi daha katıldı ve bunlar yedi Kürt köyünü harap ettiler. Ermenilerin bu saldırıları karşısında Bâbîâlf, Vahan Paşa'yı Ermenistan'a vali tayin etme kararından vazgeçti ve bu göreve Semih Paşa'yı tayin ederek Ermenileri itaat altına almayı kararlaştırdı. Semih Paşa komutasında gönderilen Türk askerine, Zulamiye'de bulunan Asuriler, Ermenilerle birlikte hücum ettiler. Türklere saldıran Asurilerin lideri Marşimon adında bir Ermeniydi.

Bu olaylar üzerine Sis Patriği İstanbul'a çağırıldı ve ayaklanmanın bastırılması için yardım istendi. Patrik, Ermeni hareketlerinin başlamadan önce durdurulması gerektiğini, şimdi ise bunu durdurmanın çok güç olduğunu söyledi. Patriğin istekleri karşısında Ermenistan'a özerklik verileceği vaat edildi ise de ayaklanmayı tekbaşına patriğin önlemesi mümkün değildi. Patriğin tutum ve davranışları karşısında Abidin Paşa ile Sis Patriği arasında soğukluk ve anlaşmazlık meydana geldi. Bu gerekçe ile Abidin Paşa'nın derhal görevinden azli kararlaştırıldı⁶⁵.

Doğu Anadolu'da Karadorya Paşa'nın Ermenilere sert muamele yaptığını iddia eden İngiliz elçisi, Maraş ve Zeytun'daki Hristiyanların korunmasını istedi. Hatta bu isteğinde Osmanlı Hükümetine Berlin Anlaşmasının 61. maddesini hatırlattı⁶⁶.

64. Gümrük Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 29 sayılı ve 29 Eylül 1296-11 Ekim 1879 tarihli yazı, BOA., OBE, C.4, nr. 69.

65. Mişak Gazetesi'nin 151 nolu nüshası, BOA., OBE, C.4, nr. 69.

66. BDOA., V.1, s.449.

Rusya'da Yahudiler eşitlik ilkesinden istifade edemiyorlardı. Özerklik verilmesi düşünülen Ermenistan'da, Yahudi ve Kürtler eşit vatandaşlık anlayışı içinde yaşayacakları vaat edildi. Ermenilerin tedhiş hareketlerinden Türklerin korktuğu iftiharla ve örnekler verilerek anlatıldı.

Bu örnek hikâyelerden biri şöyleydi: At üzerinde gelen bir Müslüman askeri sokaktan geçerken bir Ermeni genciyle karşılaştı. Yapılan mücadele sonunda Müslüman askeri attan düştü ve mızrağını alarak Ermeni gence saldırdı. Fakat Ermeni genci, revolverini çekerek Müslüman askerini öldürdü ve atını aldı. Bu temsili hikâyeye göre revolveri olan Ermeni, mızrağı olan Müslüman askere galip gelmişti.

Ermenistan'a özerklik verilecek ve valiliğine Ermeni Nubar Paşa tayin olunacaktı. Onlara göre Nubar Paşa'nın diğer Müslüman paşalardan bir farkı yoktu⁶⁷.

Ermenilerin özerklik taleplerini engellemek için Bâbîâlî, Ermenilere karşı Kürtleri destekleyerek onları güçlü bir topluluk hâline getirdi. Ancak Kürt aşiretleri, birbirine düşman olmaları nedeniyle birleşip güçlenemiyorlardı. Onların bu durumu Bâbîâlî'nin politikasına engel oluyordu. Bâbîâlî'nin takip ettiği politikaya karşı İngilizlerin takip ettiği politikayı anlatan ve mecliste Ermeniler lehine yapılan konuşma metinleri gazetelerde yayımlandı⁶⁸. Ayrıca Paris'te Ermeniler lehine gazete çıkarıldı ve bu gazete Fransızlar tarafından desteklendi.

Mışak gazetesinin yazarları Odyan Efendi ve Melkon Hıbak, Türkler aleyhine yayınlar yaptılar. Bu yazarlara göre İstanbul'da çıkan Osmanlı gazetelerinde, Kürtler, Ermeniler aleyhine tahrik ediliyorlardı⁶⁹. Yani Kürt ve Ermeni düşmanlığını körüklüyorlardı.

67. Mişak Gazetesi'nin 155 nolu nüshası, Aynı belge.

68. Mişak Gazetesi'nin 156 nolu nüshası, Aynı belge.

69. Mişak Gazetesi'nin 158 nolu nüshası, Aynı belge.

Komisyon Tayini

1878 isyanını yerinde incelemek, tutukluları yerinde görmek, araştırma yapmak ve Ermenilerle Türkler arasındaki problemleri müzakere yoluyla çözmek amacıyla kurulan komisyon, Berlin Anlaşmasının 23. maddesine göre işlem yapılmasını önerirken bölgede barışın sağlanması için Nourian Paşa'dan da geçici tedbirlerin alınmasını istedi⁷⁰. Bu arada Salisbury, komisyonun görevini yapması hususunda Bâbiâli'ye yardımcı olmalarını bildirdi⁷¹.

Verilen emir üzerine asker kışlaya yerleştirildi, komisyon buraya gelmeden önce Mart ayının sonunda Zeytun kontrol altına alındı. Zaman zaman şiddetli çatışmalar çıktı ise de tekrar barış sağlandı⁷².

1 Protestan, 1 Katolik, 1 Müslüman ve 5 Zeytun Ermenisi olmak üzere toplam 8 erkek üyeden oluşan komisyon, Zeytun'a gitmek üzere 17 Mayıs 1879'da asker nezaretinde Maraş'tan ayrıldı⁷³. Mazhar Paşa, Hovhannes Nuryan Efendi, P. Henderson ve Sis Katogikosu üyelerinden oluşan komisyon, 18 Mayıs 1879 tarihinde Zeytun'da çalışmalarına başladı. Komisyonda Amerikan misyoneri Mr. Montgomeri de görevli bulunuyordu.

Montgomeri, Zeytunlularla özel diyalog kurarak halk ve çocuklar aracılığıyla kaza hakkında bilgi edindi. Edinilen bilgilere göre, şehir içinde yaşayan halk çok sakindi ve şehir dışında bir kamp kurulmuştu. İdam edilme korkusuyla 100 arkadaşıyla dağa kaçan Babik, gerilla şeklinde savaşmayı tercih etmişti. Bu bilgileri edinen Mr. Montgomery, Babik'e isyan hareketlerinden vazgeçmeleri hâlinde kendisinin ve arkadaşlarının affedileceğini bildirdi.

70. BDOA., V.1, s.344-345.

71. BDOA., V.1, s.355.

72. BDOA., V.1, s.381.

73. İngiliz belgelerinde komisyonun Maraş'tan ayrılış tarihi 19 Mayıs 1879 olarak belirtilmiştir. BDOA., V.1, s.419.

Komisyon üyelerini Şurây-ı Devlet üyesi olan Hovhannes Nuryan Efendi, 1878 yılında Ruslarla yapılan Edirne mütarekesi esnasında, Ermenilerin Çar'a bağlılığını bildirmek için Rus karargâhına gizlice gönderilen heyet arasında yer almıştı.

Ermenilerin devlete bağlılık derecesini öğrenen komisyon genel af ilan edilinceye kadar Zeytun'a asker gönderilmesine mani olmaya çalıştı. Mevcut askerin çekilmesini isteyen komisyon harabe hâline gelen kışlanın devlet tarafından onarılmasını ve bunun için gerekli olan 250.000 kuruşun ödenmesini önerdi⁷⁴.

Komisyon'da tartışılan diğer bir konu da Zeytun'un korunması meselesiydi. Güvenliği sağlamak için Elbistan ve civardaki köylerde yaşayan Çerkezlerin denetlenmesi, şehrin soygunculara karşı muhafaza edilmesi konusunda tedbirlerin alınması benimsendi. Bu arada komisyon üyeleri tutuklu bulunan 139 kişiyi ziyaret ettiler⁷⁵.

Komisyon yanlı davrandı. İngilizler, Ermenileri destekleyerek isyancılar lehine af istediler. Askerlerin kışlaya yerleşmesini işgal şeklinde yorumlandı. Bu tutum, Müslümanlar ile Zeytunlu Ermeniler arasında kin ve düşmanlık duygularının artmasına yol açtı. Komisyon, özellikle Ermenilerin korunması için güvenlik tedbirlerinin alınmasını ve sözde kan dökülmesini önlemek amacıyla idarecilere ve askeri yetkililere fırsat verilmemesini istedi⁷⁶.

21 Mayıs 1879'da Maraş hapisanesinde 120 tutuklu vardı. Toplam 323 tutukludan 200'ü serbest bırakılmış ve kalanlar ise 8 ay sonra mahkeme edilmek üzere bekletilmekteydi⁷⁷. Komisyon suçsuz bulduğu 30 tutukluyu serbest bıraktırdı. Mahkumlardan 60'ı hastalık gibi çeşitli nedenlerle ölmüştü. İngilizlere göre, çoğu kadın ve çocuklardan oluşan 130 tutuklu af bekliyordu. Bunlar tarlalardan, yoldan ve iş yerlerinden rastgele toplanmış suçsuz Hristiyan Ermenilerdi. Geben ve Kürtül köylerine saldırımları ve bu-

74. BDOA., V.1, s.424.

75. BDOA., V.1, s.396.

76. BDOA., V.1, s.412.

77. BDOA., V.1, s.418.

ralardaki Müslümanları öldürmeleri sebebiyle tutuklanan 10 Ermeni de masumdu⁷⁸.

Araştırma yapmak amacıyla 20-30 Mayıs 1879 tarihleri arasında Zeytun'da kalan Chermside, Veysi Paşa'nın sert tutumundan dolayı olayların çıktığını ve Maraş Ceza evinde 120 tutuklu olduğunu iddia etti⁷⁹.

Bu arada Zeytun Ermenileri yapılması gereken idari, ekonomik ve sosyal düzenlemeleri içeren bir dilekçeyi komisyona verdiler. On bir maddeden oluşan bu dilekçe, Halep Valiliği aracılığı ile 27 Haziran 1879 tarihinde Bâbiâli'ye sunuldu. Dilekçe ile:

1- Zeytun Ermenilerinin vergilerinin azaltılması, altı yıl devlete vergi vermekten muaf tutulması, daha önce yapılan malvarlığı sayımının geçerli sayılmayıp Türkler ve Ermenilerden bir komisyon kurularak yeni bir mal sayımının yapılmasına izin verilmesi,

2- Birinci madde hükümlerine göre temettu vergisinin değiştirilmesi,

3- Zeytun Ermenileri'nin bedelli askerlik yerine, fiilî askerlik hizmetine alınmaları,

4- Zeytun Ermenilerinin ödenmeyen borçlarının gözden geçirilmesi,

5- Maraş ve Halep hapisanelerindeki tutuklularla dağlarda kaçak olarak bulunan Ermenilerin affedilmesi,

6- Zeytun'da bir okulun açılması, buraya Türkçe ve Ermenice ders verecek birer öğretmenin tayin edilmesi,

7- Zeytun bağcılarında fazla miktarda alınan öşür vergisinde adaletin sağlanması,

8- Zeytun Ermenilerinin Çerkezler ile olan sınır gerginliğinin giderilmesi,

78. BDOA., V.1, s.432.

79. BDOA., V.1, s.452.

9- Kiracıların serbest gidip gelmeleri için güvenliğin tam olarak sağlanması,

10- Ermenilerden toplanan silahların sahiplerine iade edilmesi yahut çevrede bulunan Çerkez köyleri ile diğer Müslüman köylülerin ellerinde bulunan silahların alınması⁸⁰,

11- Adana ili sınırları içinde yaşayan, Zeytun ve Andırın kazasına bağlı dağlarda yaylayan, üç yıldan beri Ermenilere zarar veren Tâcirlü, Bozdoğan, Cerid gibi Türk aşiretlerinin bölgeye gelip gitmelerinin yasaklanması istendi.

Ermeniler Bâbîâlî'den birçok isteklerde bulunurken Babik, Katzoff ve Basterma öncülüğünde 100 kişilik eşkıya grubu dağa çıktı. Gelişmeleri fırsat bilen İngiliz konsolosu, bu defa da Komisyon başkanı Mazhar Paşa'nın derhal görevden alınmasını ve yerine Hayreddin veya Karadorya Paşa'nın atanmasını öngören resmi girişimde bulundu. Çünkü İngiltere, Mazhar Paşa görevden alınmadan Zeytun meselesinin Ermeniler lehine çözüleceğine inanmıyordu. Ayrıca Mazhar Paşa'nın Zeytunlular'a iyi davranmadığını ve iyi bir idareci olmadığını iddia eden Alferd Sndison, 12 Temmuz 1879'da Sadrazam Mithat Paşa'ya ve Dışişleri Bakanlığına giderek Zeytun meselesinin adaletle çözülmesi ve Paşa'nın cezalandırılması konusunda momerandum verdi⁸¹. Elçi, eğer Mazhar Paşa görevden alınmazsa dışişlerinin sıkıntıya düşeceğini, Hristiyanlara iyi muamele yapılmasını ve reformları uygulamaya yatkın olan Masurus Paşa'nın tayin edilmesini istedi. Sadrazam da bunların hepsini yapacağına söz verdi⁸².

Bu momerandum üzerine, Sadrazam Mithat Paşa ve Dışişleri Bakanı Yusuf Paşa, Mazhar Paşa'yı görevden alma hazırlıklarına başladı. Dışişleri Bakanı Yusuf Paşa 13 Temmuz 1879 tarihinde İn-

80. Birkaç ay önce eski vali Kâmil Paşa tarafından Ermenilerden toplatılan 500 tüfek ve 500 tabanca ve bir miktar bıçak hükümete teslim edilmişti. Ermeniler, civar kazalarda yaşayan halkın silahlı olduğunu iddia ederek kendilerinin silahsız olmalarını tehlikeli görmekteydiler.

81. BDOA., V. 1, s.478-480.

82. BDOA., V. 1, s.476.

giliz elçisine giderek 14 Temmuz'da Mazhar Paşa'nın görevden alınacağını söyledi⁸³.

Sait Paşa, Zeytunlu Ermenilerin isteklerinin yerine getirileceğine dair söz verdi. Sait Paşa'nın sözüne göre şu düzenlemeler yapılacaktır:

1-Zeytun'da 150.000-200.000 kuruş arasında ödenen emlâk ve ticaret vergisi 100.000 kuruşa indirilecek.

2-Bağ ve bahçelerden alınan öşür vergisinin yarısı alınacak.Yani bağ ve arazi vergisinde indirim yapılacak.

3-Koyun ve keçi vergi oranı yüzde 6'dan yüzde1.5'e indirilecek.

4-Ermeniler bedelli askerlik yerine fiili askerlik hizmetini yapacaklar.

5-Kaymakam Müslüman ise yardımcısı Hristiyan olacak.

6-Zeytun'da bulunan güvenlik kuvvetleri Müslüman ve Hristiyan askerlerden oluşacak.

7-Ermeni okullarının açılmasına izin verilecek.

8-Toplanan 2.500 silah Müslüman halka tekrar dağıtılmayacak.

9-Zeytun'da bulunan demir madeninin işletme oranı artırılacak. Çünkü bu demir madeninin işletilmesi oranı yüzde 20'den yüzde 1'e düşürülecekti⁸⁴.

Zeytun Ermenilerinin dilekçesini görüşen Bakanlar Kurulu, 3 Temmuz 1879 tarihinde aldığı 11 maddelik kararı II. Abdülhamit'e sundu. Padişah tarafından onaylanan kararın uygulanması yönünde gerekli talimat Halep valiliğine ve komiserlere gönderildi. Bu kararlar Babik ve sekiz arkadaşının ülkeyi terk etmek şartı ile affedilmeleri yetkisi de komisyona verildi.

83. BDOA., V. I, s.481-482.

84. BDOA., V. II, s.349-350.

1879 yılı Temmuz ayı sonlarında, büyük devletlerin elçiliklerine, Zeytun Komisyonu'nun raporundan istenilen sonuca ulaşıldığının anlaşıldığını bildirdi. Bu rapora göre:

1- İsyanı, Babik ve çetesi çıkarmıştır.

2- İki Müslüman ve iki Hristiyanın yer aldığı dört kişilik Zeytun İdarî Konseyi (Yönetim Kurulu) kurulmuştur.

3- Maraş'ta bulunan ve herkesin güvenini kazanmış olan Kadı Yahya Efendi, Zeytun kadısı yerine geçici olarak tayin olunmuştur.

4- Sulh ve Ceza Mahkemeleri kurulmuş, sulh mahkemesi ceza kısmına Maraş'tan Ömer Efendi başkan tayin olunmuştur. Mahkemede biri Müslüman ve biri Hristiyan olmak üzere iki üye bulunmaktadır,

5- Zeytun'un toplam nüfusu 8.193'tür. Bunun 3.751'i Müslüman, 4.442'si Hristiyandır. Dört belediyeye ayrılan Zeytun'un iki bölgesi tamamen Müslüman, iki bölgesi ise tamamen hristiyandır. Her birinin kaza meclisinde altı ya da sekiz üyesi bulunmaktadır.

6- Zeytun'da birçok yeni müesseseler kurulmuştur. Mahkemeler ve diğer müesseseler görevlerini düzenli olarak yapmaktadırlar.

7- Geçici bir komisyon gözetiminde Zeytun ve Pazarcık'ta arazi ve temettü vergisi konusunda soruşturma yapılmaktadır. Komisyonunda iki Müslüman ve iki Hristiyan olmak üzere dört kişi bulunmaktadır.

8- Halep Kadastro Şubesi Başkanı çalışmalarına başlamış olup alınan kararlar Bâbıalî'nin onayına sunulacaktır.

9- Zeytun zaptiye teşkilatında yeterli olmayanlar görevden uzaklaştırılacak ve yerine ehil insanlar alınacaktır. Bu görevi Halep'ten gönderilen Rüşdü Bey ile Ali Bey yürütecektir.

10- Kışla ve hükümet binalarının temelleri atılmış, kurbanlar kesilmiştir. Sis Katogikosunun nâibi de törende bulunmuş ve Pa-dışah'ın başarılı olması için dualar edilmiştir.

11- Af konusunda alınan emir yerine getirilmiştir. Maraş hapishanesinden 21 tutuklu tahliye edilmiş, geriye 131 kişi kalmıştır. Bunlardan 11'i isyanın elebaşlarıdır. İşbirlikçilerin mahkemeleri öncelikle yapılacaktır.

Yukarda yapılan açıklamalara rağmen askerlik vergisi (bedel-i askerî) yerine Ermeniler'in askere alınması, Kâmil Paşa tarafından toplanan silahların geri verilmesi, bütün Zeytunlu tutuklularını ve dağda bulunan eşkıyayı da içine alacak kadar affın genişletilmesi, kışlanın yapımının sonraya bırakılması, Zeytun halkınca kabul edilmeyen kaymakamın tayini, 200.000 kuruşa varan vergi borçlarının ödenmesi, başka bir vergi usulünün konulması gibi gerçekleştirilemeyen vaatler İngiltere'nin Halep Konsolosu P. Henderson tarafından tenkit edildi. Bu sebeple bir süre sonra İngiltere'nin Bâbîâlî nezdindeki baskısı arttı⁸⁵.

Zeytun'dan ayrılmak kaydıyla Babik ve arkadaşlarının af ve Ermenilerin isteklerinin kabul edileceği 11 Haziran 1879'da bildirilmişti⁸⁶. Daha sonra Sait Paşa'nın önerisi üzerine Zeytun meselesinin çözümü 3 Ekim 1879'da kabul edildi ve 20 Ekim 1879'da Babik başta olmak üzere bütün Zeytun eşkıyası affedildi ve tutuklular da serbest bırakıldı. Görevini tamamlayan komisyon, aynı gün Halep'e gitmek üzere Maraş'tan ayrıldı⁸⁷.

85. İter, a.g.e., s.120-124.

86. BDOA., V. 1, s.470.

87. BDOA., V. 1, s.601.